

**Psychologiczne uwarunkowania
przemocy w rodzinie**
Charakterystyka sprawców

Synowi, Córce i Mężowi

NR 2758

Danuta Rode

**Psychologiczne uwarunkowania
przemocy w rodzinie
Charakterystyka sprawców**

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2010

Redaktor serii: Psychologia
Jan M. Stanik

Recenzenci
Józef K. Gierowski
Iwona Niewiadomska

Publikacja będzie dostępna – po wyczerpaniu nakładu – w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział 1	
Przemoc w rodzinie jako przejaw agresji interpersonalnej	19
1.1. Definicje przemocy	19
1.2. Pojęcie agresji i agresywności	30
1.2.1. Rodzaje agresji	41
1.3. Pojęcie przemocy a pojęcie agresji – problem dyfuzji pojęciowej	44
1.4. Formy i skutki przemocy	47
1.5. Rozmiary zjawiska przemocy	57
1.6. Przemoc w rodzinie w uregulowaniach prawnych	62
1.6.1. Przemoc w rozumieniu prawa karnego	62
1.6.2. Przepiępstwa z użyciem przemocy	64
Rozdział 2	
Charakterystyka motywacji	67
2.1. Pojęcie motywacji i rodzaje motywacji	67
2.2. Charakterystyka procesu motywacyjnego	70
2.3. Motywacja czynów przestępczych w ujęciu Józefa K. Gierowskiego	74
Rozdział 3	
Przemoc w rodzinie w kontekście uwarunkowań środowiskowych	85
3.1. Znaczenie środowiska rodzinnego w formowaniu się zachowań przemocowych	87
3.2. Wpływ środowiska pozarodzinnego na stosowanie przemocy	100
3.3. Dynamika życia w rodzinie z problemem przemocy	105

Rozdział 4	
Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Podejście intrain-	
dywidualne wyjaśniające akty przemocy	123
4.1. Konceptje psychologiczne	123
4.1.1. Ujęcie psychodynamiczne	124
4.1.2. Hipoteza frustracja – agresja. Agresja jako popęd ukierunko-	
wany na cel	129
4.1.3. Podejście poznawczo-behawioralne	131
4.1.4. Uczenie się agresji. Rola wzmocnienia i naśladowania	135
4.1.5. Teorie nawiązujące do psychologii różnic indywidualnych	
w przemocy	140
4.1.6. Psychopatologia sprawców przemocy	150
4.2. Konceptje biologiczne	156
4.2.1. Konceptja genetyczna	156
4.2.2. Konceptja neurofizjologiczna	158
4.2.3. Konceptja neurochemiczna	159
4.2.4. Konceptja hormonalna	160
Rozdział 5	
Sytuacyjne uwarunkowanie przemocy. Funkcjonowanie człowieka w sy-	
tuacji trudnej	162
5.1. Teoria „człowiek w sytuacji” Tadeusza Tomaszewskiego	162
5.2. Konceptja transakcyjna stresu Richarda S. Lazarusa i Susan Folkman	166
5.3. Modele integracyjne przemocy	169
5.4. Czynniki ryzyka przemocy w rodzinie	172
Rozdział 6	
Problematyka badań własnych	184
6.1. Problemy badań i ich uzasadnienie	184
6.2. Organizacja i przebieg badań	217
6.3. Charakterystyka osób badanych	218
6.4. Metody badań i ich analiza statystyczna	219
6.4.1. Metody zastosowane w analizie empirycznej	219
6.4.2. Sposoby statystycznego opracowania wyników badań	235
Rozdział 7	
Specyfika osobowościowego tła motywacyjnego sprawców przemocy	
w rodzinie	238
7.1. Osobowościowa kategoryzacja (typologia) sprawców przemocy w ro-	
dzinie	239
7.2. Rodzinne i pozarodzinne warunki socjalizacji w wyodrębnionych	
grupach typów sprawców	259
7.2.1. Socjalizacja rodzinna	260
7.2.2. Socjalizacja pozarodzinna sprawców przemocy	276

7.3. Specyfika stosowania przemocy w wyodrębnionych osobowościowo grupach sprawców	284
Rozdział 8	
Charakterystyka sytuacyjnego tła motywacyjnego przemocy w rodzinie	300
8.1. Sytuacje życiowe sprawców przemocy domowej	301
8.1.1. Sytuacja małżeńska	301
8.1.1.1. Motywy zawarcia związku	302
8.1.1.2. Konflikty małżeńskie	307
8.1.1.3. Sytuacja interpersonalna: sprawca przemocy – ofiara	322
8.1.2. Sytuacja zdrowotna sprawców przemocy	330
8.1.3. Sytuacja zawodowa sprawców przemocy	338
8.1.4. Sytuacja materialno-bytowa sprawców przemocy	343
8.2. Doświadczanie sytuacji trudnych przez sprawców przemocy domowej	347
8.3. Strategie radzenia sobie z sytuacjami trudnymi przez sprawców przemocy	356
Rozdział 9	
Czynniki ryzyka wystąpienia poziomu przemocy w rodzinie	363
9.1. Czynniki ryzyka przemocy w rodzinie niezależne od osobowościowej kategorii sprawców	365
9.2. Czynniki ryzyka specyficzne dla wyodrębnionych typów sprawców	372
Rozdział 10	
Interakcyjny model uwarunkowań aktów przemocy w rodzinie	394
10.1. Czynniki warunkujące przemoc w rodzinie niezależnie od doświadczania sytuacji trudnych	399
10.2. Czynniki determinujące akty przemocy w sytuacji <i>konfliktów małżeńskich, problemów adaptacyjnych</i>	410
10.3. Uwarunkowania aktów przemocy w sytuacji <i>problemów zawodowych</i>	418
10.4. Czynniki warunkujące przemoc w rodzinie w sytuacji <i>problemów ekonomicznych i bytowych</i>	425
Rozdział 11	
Podsumowanie uzyskanych wyników badań	433
11.1. Wnioski końcowe	434
11.2. Aplikacje praktyczne uzyskanych zależności	457
11.3. Kierunki dalszych badań	461
Aneks	467
Bibliografia	473
Summary	511
Zusammenfassung	513

Wstęp

Tematem tej pracy są psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Zagadnienie problemu przemocy w rodzinie od 20 lat jest jednym z głównych zainteresowań nauk społecznych. W latach 70. rozpoznano ogólną naturę skrajnych form agresji wewnątrz rodziny (Walker, 1979; Martin, 1976; Goode, 1971), od tego czasu powstało wiele prac naukowych, w których problem ten został pogłębiony i opracowany pod kątem rozmiaru przemocy, jej form, charakterystyki przemocy w rodzinie, charakterystyki ofiar przemocy, psychospołecznych skutków przemocy (Gelles, Straus, Steinmetz, 1988; Straus, Gelles, Steinmetz, 1980; Walker, 1993; Saunders, 1992; Gelles, Straus, 1988, 1992; Dutton, 1995, 2001; O'Leary, 1993; Holtzworth-Munroe, Stuart, 1994; Holtzworth-Munroe, 2000; Holtzworth-Munroe i in., 2003; Stark, Flitcraft, 1996; Jasinski, Williams, eds., 1998; Wiehe, 1998). Doniesienia te spowodowały wzrost społecznej świadomości tych kwestii i skłoniły do uznania przemocy rodzinnej za zjawisko powszechne, występujące w społeczeństwach w większości kultur.

Badania nad przemocą dotychczas przedstawiano w większości opracowań z punktu widzenia ofiar, nie podejmowano prób opisu przemocy z perspektywy jej sprawcy. Badania agresorów były fragmentaryczne (Vasselle-Augenstein, Ehrlich, 1992; Hamberger, Hastings, 1986; Dutton, 2001; Holtzworth-Munroe i in., 2003). Zabrakło kompleksowego podejścia badaczy do problemu – niektórzy autorzy analizowali wpływ alkoholizowania się sprawcy na przemoc, inni doświadczenie przemocy doznanej w dzieciństwie na dokonywanie aktów przemocy w rodzinie prokreacyjnej, kolejni zainteresowani byli wpływem symptomów psychopatologicznych na agresywną skłonność sprawców do przemocy.

Celem pracy jest analiza psychologicznych uwarunkowań przemocy w rodzinie, odpowiedź na pytanie, jakie konkretne czynniki wpływają na powstawanie przemocy w rodzinie. Przeprowadzona próba wyjaśnienia przyczyn powstawania przemocy domowej została dokonana z perspektywy sprawców przemocy i odwołuje się do ich funkcjonowania psychospołecznego oraz psychopatologicznych mechanizmów ich osobowości, pozostając w ramach psychologicznego modelu wyjaśnień. Jako biegły sądowy, pracownik Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego autorka przeprowadzała badania psychologiczne sprawców przemocy najczęściej w sprawach za znęcanie się oraz w sprawach o rozwiązanie związku małżeńskiego, gdzie rozwód był konsekwencją procesu znęcania się jednej ze stron, najczęściej męża, nad stroną powodową – żoną. Często dostrzegać jednostkowe różnice w cechach osobowości i zachowaniu mężczyzn stosujących przemoc wobec swoich partnerek. Zastanawiała się, czym sprawcy ci się różnią, co powoduje, że atakują osoby sobie bliskie. Niewiele wiadomo o osobowości sprawców przemocy, mechanizmach i motywach ich zachowania. Scharakteryzowanie typowej sylwetki i mechanizmów funkcjonowania sprawców przemocy, szczególnie w bliskich relacjach partnerskich nie należy do zadań prostych. Sprawcy niechętnie poddają się badaniom nawet, gdy są do tego zmuszani np. nakazem sądowym. W przeprowadzonych badaniach podjęto próbę wyróżnienia typów sprawców przemocy na podstawie profilu wybranych cech osobowości i temperamentu, następnie dokonano charakterystyki typów, uwzględniając przebieg i warunki procesu ich socjalizacji, także społeczne, biopsychiczne i sytuacyjne uwarunkowania ich funkcjonowania. Starano się też określić dla każdej wyodrębnionej ze względu na profil osobowości grupy typów sprawców przemocy czynniki ryzyka powstawania przemocy. Ze względu na to, że model teoretyczny zakładał jednak bardziej złożone wpływy ujętych w nim zmiennych, których analiza empiryczna miała dać odpowiedź na pytanie: jakie czynniki warunkują powstawanie przemocy w rodzinie?, w pracy ważnym zadaniem badawczym było przeprowadzenie analiz wyjaśniających mechanizm powstawania przemocy w rodzinie w całej badanej grupie sprawców.

Celowość badań wynikała także z konieczności zweryfikowania istniejących ustaleń autorów zachodnich w warunkach polskiej rzeczywistości ekonomiczno-kulturowej. To zadanie wydawało się bardzo istotne, gdyż większość analiz charakterystyki i uwarunkowania przemocy w rodzinie została przeprowadzona w krajach Europy Zachodniej lub w Stanach Zjednoczonych. Z powodu różnic kulturowych, a nade wszystko ekonomicznych (słabsze zabezpieczenie materialno-bytowe rodziny) odmiennie mogą się kształtować czynniki ryzyka występowania przemocy oraz jej uwarunkowania.

Od blisko 30 lat rośnie na świecie liczba badań nad przemocą w rodzinie. Ich wyniki, jak również wnioski z nich płynące stanowią podstawę teoretyczną tej pracy.

W rozdziale 1. dokonano charakterystyki przemocy jako przejawu agresji interpersonalnej. Zaprezentowano definicje przemocy, jej formy i skutki, rozmiary przemocy, starano się także zdefiniować pojęcia agresji i agresywności. Zwrócono szczególną uwagę na problem dyfuzji pojęciowej wynikającej z wielorakości definicji słów: „przemoc” i „agresja”, które nie dają się łatwo usystematyzować. Celem tego rozdziału było ukazanie złożoności zjawiska przemocy, ze względu na trudności w jej zdefiniowaniu i w określeniu czynników ją generujących. Podkreślono, że bardzo trudno zdefiniować zjawisko przemocy, mając na względzie kryterium działania, intencję i bezpośrednio lub daleko rozwinięte w czasie skutki działań przemocowych czy normy społeczne. Z wymienionych komponentów intencja jest najtrudniejsza do obiektywnego zbadania i prawnego udowodnienia. Nie zawsze jest jasna nawet dla samego sprawcy przemocy, a dzieje się tak ze względu na różne czynniki, które nie pozwalają wyraźnie określić działania sprawcy jako motywowanego intencją szkodenia czy zadania cierpienia. Trudności związane z określeniem intencji powodują, że wiele osób koncentruje się na rzeczywistych zachowaniach, takich jak: kopanie, bicie, popychanie czy grożenie wyrządzeniem krzywdy. Podobne rozumowanie dotyczy skutków przemocy. Rzadko bierze się pod uwagę w scharakteryzowaniu skutków przemocy takie czynniki, jak: intensywność przemocy czy czas jej trwania. Badania nad wynikami fizycznej czy psychicznej przemocy wyraźnie sugerują, że stopień negatywnych konsekwencji przemocy może być zależny od subiektywnego znaczenia, jakie to działanie ma dla ofiary. Dywagacje te wskazują, jak trudno zdefiniować, nawet opierając się na konkretnych kryteriach, zjawisko przemocy. W rozdziale tym przedstawiono też przemoc w rodzinie w uregulowaniach prawnych w rozumieniu prawa karnego, zostały pokazane także klasyfikacje przestępstw z użyciem przemocy ze szczególnym wyróżnieniem przestępstwa znęcania się nad członkami rodziny.

W rozdziale 2. dokonano charakterystyki procesu motywacji wraz z przeglądem teorii motywacji i analizą czynników warunkujących ten proces. Celem tego rozdziału było pokazanie złożoności procesu i trudności w opisanju jego różnych jakościowo składników. Analiza zachowania sprawcy przemocy dotyczy pytania o przyczynę takiego zachowania, a więc znalezienia mechanizmów odpowiedzialnych za uruchomienie, ukierunkowanie i zakończenie działania, czyli motywacji. Psychologowie zajmujący się problematyką motywacji w różny, a jednak zbieżny sposób definiują to pojęcie. W każdym ujęciu teoretycznym motywację pojmuje się jako zespół mechanizmów, które uruchamiają, ukierunkowują i podtrzy-

mują działanie jednostki. Mechanizmy te są odmiennie opisywane w różnych koncepcjach. Ważne jest poznanie i zrozumienie różnych składników i cząstkowych procesów w ich współdziałaniu, określenie ich zależności i podatności na oddziaływania i w konsekwencji, ich wpływ na doznania, a następnie zachowanie człowieka. Szerzej w rozdziale 2. starano się przedstawić koncepcję motywacji czynów przestępczych w ujęciu J.K. Gierowskiego. Autor w szerszym znaczeniu ujmuje motywację jako przejaw i efekt pełnienia przez osobowość jej podstawowych regulacyjnych czynności, w węższym znaczeniu motywacja, zdaniem J.K. Gierowskiego, utożsamiana bywa z pojęciem procesu motywacyjnego, leżącym u podstaw określonego, konkretnego zachowania człowieka. Jest procesem psychicznej regulacji, od którego zależy kierunek ludzkich czynności i który warunkuje dążenie człowieka ku określonym celom. Na proces ten składają się przyczyny konkretnego zachowania, a także sposób i cel działania.

W omawianym rozdziale zwrócono uwagę na przyjęcie w pracy koncepcji motywacji traktującej motywację jako rezultat relacji między konkretną osobą a konkretną sytuacją. Takie podejście proponuje J.K. Gierowski. Za autorem wyróżniono tło motywacyjne przemocy oraz właściwości i mechanizmy procesu motywacyjnego. Tło motywacyjne przemocy małżeńskiej tworzą czynniki osobowościowe, sytuacyjne i środowiskowe, które usposabiają czy też predysponują do przemocy lub odegrały znaczącą rolę w etiologii zachowania agresywnego. Druga grupa czynników to właściwości i mechanizmy procesu motywacyjnego określone przez: kierunek, nasilenie, uruchamiane przez sprawcę strategie obronne. Opisuując motywację sprawców przemocy w rodzinie, starano się również uwzględnić dwa aspekty zachowania człowieka w sytuacji trudnej: pierwszy dotyczy oceny poznawczej sytuacji trudnej, powiązanej z wcześniejszymi doświadczeniami jednostki, dokonanej przez sprawców, drugi – zastosowania w wyniku oceny sytuacji określonych strategii zaradczych. Zwrócono także uwagę na linię życiową sprawcy przemocy, tj. jego socjalizację rodzinną i pozarodzinną.

Rozdział 3. stanowi wprowadzenie do problematyki uwarunkowań przemocy poprzez analizę czynników środowiskowych: rodzinnych i pozarodzinnych, ich znaczenia dla formułowania się zachowania przemocowego. Wpływy środowiska zarówno w okresie ontogenezy, jak i środowiska aktualnego, formułują złożone zachowania społeczne, w tym określają miejsce zachowań agresywnych w relacjach interpersonalnych. Środowisko społeczne organizuje doświadczenie człowieka, dostarcza mu modeli zachowania, posługując się wzmocnieniami. Uogólniając, można powiedzieć, że charakterystyczna dla człowieka adaptacja zachodzi przede wszystkim dzięki zachowaniom nabytym w toku indywidualnego rozwoju, co oczywiście nie oznacza odrzucenia udziału czynników genetycznych jako

współwyznaczników niektórych form zachowania jednostki. Środowisko rodzinne jest najważniejszym zewnętrznym czynnikiem w rozwoju agresji zarówno małych, jak i nieco starszych dzieci. Świadczą o tym wyniki badań przeprowadzonych przez wielu autorów. W rozdziale 3. starano się scharakteryzować czynniki ryzyka, które, zdaniem badaczy (Star, 1980; Leventhal, 1988; Ammerman, 1993), występując w rodzinie pochodzenia, wpływają w przyszłości na zaburzenia zachowania dzieci i stosowanie przez nie przemocy w relacjach małżeńskich i rodzinnych. Należą do nich: sposób pełnienia funkcji wychowawczych przez rodziców, relacje emocjonalne rodzic – dziecko, konflikty między rodzicami, doświadczanie przemocy w rodzinie pochodzenia. W analizie wpływu środowiska rodzinnego na formowanie się zachowań agresywnych szczególną uwagę zwrócono na istnienie związku między byciem ofiarą przemocy w dzieciństwie a późniejszymi przejawami wzorów zachowań agresywnych u młodzieży i dorosłych.

Uznanie wpływu właściwości grupy rówieśniczej nabiera szczególnie znaczenia w procesie kontynuowania tożsamości dorastającego i w jego socjalizacji (Bronfenbrenner, 1976). Starano się dokonać analizy przyjętych czynników ryzyka w powstawaniu i rozwoju zachowań agresywnych oraz przemocowych w społecznych relacjach w grupie rówieśniczej, takich jak: popularność, status społeczny, relacje interpersonalne.

W rozdziale 4. zaprezentowane zostały podejścia psychologiczne, koncentrujące się głównie na wyjaśnianiu psychologicznych mechanizmów zaangażowanych w powstawanie aktów przemocy. W koncepcjach należących do tego nurtu podkreśla się rolę czynników osobowościowych mających wyjaśnić różnice indywidualne w przemocy oraz teorie koncentrujące się na wrodzonych cechach osobowości, zazwyczaj o charakterze psychopatologicznym. Celem tego rozdziału było pokazanie złożoności ujęcia mechanizmów psychologicznych mających wpływ na stosowanie przemocy w rodzinie, w zależności od podejść psychologicznych. Dokonano przeglądu głównych wyjaśnień teoretycznych przemocy: ujęcie psychodynamiczne, podejście poznawczo-behawioralne, zwrócono uwagę na znaczenie frustracji w wyzwaniu agresji, a także na rozpatrywanie przemocy w kategoriach zachowania społecznie wyuczonego i wzmacnianego. Nawiązano również do psychologii różnic indywidualnych i ich znaczenia dla przemocy oraz wyjaśniania krzywdzącego zachowania z perspektywy psychopatologii sprawcy przemocy, tj. zaburzeń osobowości, chorób psychicznych. Pozwoliło to na przedstawienie podstawowej konkluzji: nie ma jednej spójnej koncepcji teoretycznej wyjaśniającej pojawienie się przemocy w rodzinie. Różne teorie koncentrują się wokół poszczególnych czynników, które mogą zwiększać ryzyko wystąpienia przemocy, starają się pokazać działanie tych czynników i interakcje zachodzące pomiędzy

nimi. Badacze wyróżniają także czynniki określające prawdopodobieństwo wystąpienia przemocy rodzinie. W omawianym rozdziale podkreślono, że wysiłki, zmierzające do ustalenia predyktorów warunkujących powstawanie aktów przemocy, są niezwykle ważnym i inspirującym kierunkiem badawczym, choć nie wolnym od trudności natury metodologicznej. Przewodzenie badań empirycznych w zakresie przemocy nastęrcza wielu takich trudności wynikających z samej istoty bardzo złożonego przedmiotu badań.

W rozdziale 5. dokonano analizy funkcjonowania człowieka w sytuacji, szczególnie sytuacji trudnej, która ma kluczowe znaczenie dla wyjaśniania relacji interpersonalnych w rodzinie. W charakterystyce tła motywacyjnego sprawcy zwraca się uwagę na trzy podstawowe kryteria zachowania agresywnego: sytuację, jednostkę w odniesieniu do jej cech osobowości, myśli i odczuć, oraz na doświadczenia socjalizacyjne sprawcy. Pomiedzy tymi czynnikami zachodzą ściśle powiązania interakcyjne. Funkcjonowanie człowieka w sytuacji zostało pokazane na podstawie rodzaju aktywności podmiotu: życie i działanie (różnorodne formy działalności człowieka, za pomocą których reguluje on swoje stosunki z otoczeniem, przekształcając je lub samego siebie).

Zwrócono uwagę na znaczenie sytuacji trudnych w inicjacji przemocy, szczególnie w kontekście subiektywnej oceny relacji pomiędzy osobą a otoczeniem, jak również na dokonanie subiektywnej oceny własnych możliwości przez jednostkę, sprostanie wymaganiom stawianym przez sytuację i radzenie sobie w sytuacji stresowej.

Rozdział 5. kończy się prezentacją modeli integracyjnych, które wskazują, że przemoc w rodzinie nie jest (w prostej zależności) wynikiem wpływu środowiskowego, sytuacji lub cech osobowości sprawcy, ale jest efektem interakcji, jaka zachodzi pomiędzy różnorodnymi cechami jednostki, jej środowiskiem i sytuacją.

Problematyka badań własnych została zaprezentowana w rozdziale 6. – skupiono się na realizacji podstawowego celu pracy: analizie psychologicznych uwarunkowań przemocy w rodzinie. Został przedstawiony model badawczy uwzględniający odpowiedź na sześć problemów badawczych: (1) Czy można wyodrębnić różne typy sprawców przemocy wewnątrzrodzinnej ze względu na określony profil czynników osobowościowych i cech temperamentu?; (2) Jakie były warunki socjalizacji sprawców przemocy w rodzinie o określonym profilu osobowości i cech temperamentu?; (3) Jaka jest sytuacja życiowa, wyróżnionych ze względu na profil osobowości, typów sprawców przemocy? Jakie sytuacje życiowe z uwagi na konflikty, przeciążenia, przeszkody (frustracje) są dla wyodrębnionych typów sprawców przemocy trudne?; (4) Jakimi cechami charakteryzuje się przemoc stosowana przez typy sprawców o określonym profilu osobowości

i temperamentu?; (5) Które ze zmiennych zawartych w modelu badawczym w najwyższym stopniu wyjaśniają ryzyko wystąpienia przemocy w rodzinie, niezależnie od profilu osobowościowego sprawców, a które stanowią czynniki ryzyka zachowań agresywnych wobec partnera w wyodrębnionych grupach typów sprawców?; (6) Jakie czynniki warunkują stosowanie przemocy w rodzinie?

Literatura tematu i dotychczasowe badania skupiają się na ofierze przemocy domowej, z jej niejako „perspektywy” widzenia problemu przemoc jest opisywana i analizowana. W niniejszej pracy przeprowadzana próba wyjaśnienia mechanizmów przemocy w rodzinie została dokonana z perspektywy sprawców przemocy, odwołując się do ich funkcjonowania psychospołecznego. Niewiele wiadomo o osobowości sprawców przemocy, mechanizmach i motywach ich zachowania. W przeprowadzonych zgodnie z ustaleniami teoretycznymi badaniach podjęto próbę wyróżnienia typów sprawców przemocy w rodzinie na podstawie wybranych cech osobowości i temperamentu, dokonano charakterystyki typów sprawców, uwzględniając społeczne, biopsychiczne i sytuacyjne uwarunkowania ich zachowań. Starano się także określić dla każdej wyodrębnionej grupy typów czynniki ryzyka powstawania poziomu (wysokiego, niskiego) przemocy. Ważnym zadaniem badawczym było przeprowadzenie analiz wyjaśniających przyczyny powstawania przemocy w rodzinie w całej badanej grupie sprawców.

Badania miały charakter unikatowy z uwagi na: (1) trudności w utworzeniu grupy badawczej – sprawcy przemocy niechętnie poddają się badaniom, nawet gdy są zmuszeni, np. nakazem sądowym; (2) brak rzetelnych badań dotyczących charakterystyki sprawców przemocy, ich cech osobowości, sposobów radzenia sobie z problemami, psychopatologicznych objawów ich funkcjonowania, badań dotyczących mechanizmów uwarunkowania przemocy z perspektywy jej sprawcy; (3) brak opracowanego narzędzia pomiaru przemocy fizycznej i przemocy psychicznej, co jest prawdopodobnie wynikiem trudności w operacjonalizowaniu zmiennej, jaką jest przemoc i jej poszczególne formy. W tych okolicznościach przeprowadzenie badań było pewnym wyzwaniem i wymagało starannego przygotowania. Przygotowanie narzędzi badawczych zostało oparte przede wszystkim na założeniach teoretycznych modelu. W badaniach uczestniczyło 325 sprawców przemocy w rodzinie.

W rozdziale 7. zaprezentowano wyniki analiz empirycznych, pozwalające odpowiedzieć na pytania badawcze dotyczące specyfiki osobowościowych uwarunkowań przemocy. W odpowiedzi na problem dotyczący wyodrębniania typów sprawców przemocy wewnątrzrodzinnej ze względu na określony profil czynników osobowościowych i cech temperamentu, skorzystano z analizy statystycznej (analiza skupień metodą k-średnich)

pozwalającej na zróżnicowanie badanej grupy sprawców przemocy w zakresie zmiennych indywidualnych: poziomu inteligencji, poziomu samoakceptacji, poczucia kontroli, agresywności, wrogości oraz temperamentu. Ostatecznie w badanej grupie sprawców przemocy wyodrębniono cztery podgrupy (skupienia), różniące się pod względem wybranych cech osobowościowych i temperamentalnych. Są to: grupa A – *sprawcy reaktywnie agresywni*, grupa B – *sprawcy o niskich kompetencjach zaradczych*, grupa C – *sprawcy psychopatyczno-odwetowi* oraz grupa D – *sprawcy z dużym potencjałem przystosowawczym*. Dokonano charakterystyki każdej z grup typów sprawców przemocy ze względu na wewnętrzne i zewnętrzne ich zróżnicowanie. Na podstawie analizy uzyskanych wyników – skupiając się na zróżnicowaniu wewnątrz klasterów – można powiedzieć, że dla każdej z wyróżnionych grup istnieje określony, tworzący konstelację, układ cech, który ją charakteryzuje.

Zakładając, że psychologiczna analiza zachowań agresywnych sprawców wymaga uwzględnienia faktu, że człowiek rozwija się w ramach układów stworzonych przez ludzi, a wymagania, jakie się przed nim stawia, i zadania, jakie ma do wykonania, zostały określone w trakcie rozwoju społecznego, w rozdziale 7. dokonano także charakterystyki warunków procesu socjalizacji wyróżnionych na podstawie profilu cech osobowości typów sprawców przemocy domowej.

Opis wyodrębnionych typów sprawców wymagał również przedstawienia stosowanej przez nich przemocy, porównano typy sprawców przemocy pod kątem szeregu zmiennych charakteryzujących przemoc domową.

W rozdziale 8. opisano i przeanalizowano sytuacyjne tło motywacyjne przemocy. W pierwszej części dokonano porównania sprawców wyróżnionych grup pod względem wybranych zmiennych charakteryzujących ich sytuacje życiowe: małżeńską, interpersonalną (ofiara – sprawca), materialno-bytową, zawodową i zdrowotną. W części drugiej scharakteryzowano sytuacje trudne (behawioralne) wynikające z rodzaju zakłóceń sytuacji życiowych sprawców przemocy, przedstawiono, jak sprawcy przemocy domowej oceniają sytuacje trudne i jakich używają strategii w celu ich rozwiązania.

W rozdziale 9. została podjęta próba określenia czynników ryzyka wystąpienia przemocy fizycznej i psychicznej w rodzinie w grupach typów sprawców przemocy. W poprzednich rozdziałach dokonano charakterystyki typów sprawców przemocy, mając na uwadze ich proces socjalizacji, funkcjonowanie społeczne, sytuacje trudne oraz strategie radzenia sobie z nimi, tu prześledzone zostały zmienne, które mogły mieć wpływ na wystąpienie przemocy fizycznej i psychicznej w rodzinie, niezależnie od osobowościowej kategorii sprawców, oraz te zmienne, które w najwyższym stopniu wyjaśniały występowanie przemocy w rodzinie w każdej z grup

typów sprawców przemocy. Udało się ustalić czynniki ryzyka wystąpienia przemocy fizycznej i psychicznej dla każdej grupy typów sprawców przemocy.

Rozdział 10. poświęcono interakcyjnemu modelowi uwarunkowań przemocy w rodzinie. Model teoretyczny pracy zakładał złożone wpływy ujętych w nim zmiennych, których analiza empiryczna miała dać odpowiedź na pytanie: Jakie czynniki warunkują powstawanie przemocy w rodzinie, które z nich mają istotny wpływ na wystąpienie aktów przemocy, a które nie mają żadnego znaczenia? Dlatego też w rozdziale 10. przeprowadzono analizy wyjaśniające mechanizm powstawania przemocy w rodzinie w całej badanej grupie sprawców przemocy. W celu odpowiedzi na powyższe pytania posłużono się analizą ścieżek w wersji eksploracyjnej. Dobór zmiennych był inspirowany relacjonowanymi w części teoretycznej wynikami badań stojącymi u podstaw założonego modelu badań własnych. Wyniki pozwoliły określić efekty bezpośrednie i pośrednie, wiążące zmienne i ustalić przyczynową interpretację zależności między nimi w uwarunkowaniu aktów przemocy w rodzinie.

Bardzo ważne było ustalenie mechanizmu powstawania przemocy fizycznej i psychicznej w relacjach rodzinnych oraz mechanizmów powstawania przemocy (fizycznej, psychicznej) w konkretnej sytuacji trudnej: konfliktów małżeńskich, problemów adaptacyjnych, zawodowych, ekonomicznych, bytowych.

Rozdział 11. zawiera podsumowanie, aplikacje praktyczne uzyskanych zależności oraz zarysowanie kierunków dalszych badań. Uzyskane rezultaty badawcze można uznać za ważne, z teoretycznego punktu widzenia, stanowią bowiem krok naprzód w kierunku zrozumienia mechanizmów warunkujących powstawanie przemocy fizycznej i przemocy psychicznej w rodzinie. Niewątpliwie ważne było przeprowadzenie analiz empirycznych wyjaśniających powstawanie przemocy z perspektywy sprawcy. Bardzo cenne było ustalenie, które ze zmiennych mają status predyktorów silnie działających na powstawanie aktów przemocy fizycznej i przemocy psychicznej, a które takiego statusu nie mają. Udało się też określić czynniki ryzyka występowania poziomu przemocy fizycznej i poziomu przemocy psychicznej w grupach sprawców przemocy. Ważne z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia było wyróżnienie i scharakteryzowanie typów mężczyzn stosujących przemoc wobec partnerki w aspekcie ich cech osobowości i temperamentu oraz dokonanie analiz mechanizmów funkcjonowania sprawców przemocy w różnych sytuacjach życiowych.

Uzyskane wyniki badań mają także znaczenie praktyczne, pozwalają choć częściowo zastanowić się nad leczeniem i objęciem sprawców przemocy domowej pomocą psychologiczną. Wnikliwe badanie sprawców przemocy powinno wpłynąć na udoskonalenie systemu pomocy dla ofiar

i sprawców przemocy w rodzinie. Leczenie sprawców nie może być tylko alternatywą wobec postępowania sądowego, musi zostać elementem całościowych programów interwencji wobec przemocy w rodzinie. Sprawcy przemocy wymagają specjalistycznych programów terapeutycznych nie tylko ze względu na zachowania agresywne, ale również na problemy osobowościowe, problemy w zakresie zdrowia psychicznego (alkoholizm, zaburzenia psychiczne). Wyróżnienie sprawców przemocy w zakresie cech osobowości, o określonym profilu, ułatwi ocenę stopnia zagrożenia agresją z ich strony, pozwoli na dobór odpowiedniego programu leczniczego i terapeutycznego.

Danuta Rode

Psychological conditions of violence in family A characteristic of perpetrators

Summary

The aim of the work was the analysis of psychological conditions of violence in family. The author of the work was trying to find out which factors influence violence in family. The attempt to explain the causes of the very phenomenon was made from the perspective of its perpetrators. Little is known about the personality of violence perpetrators, mechanisms and motives of their behaviour. A characteristic of a typical profile and mechanisms of the functioning of violence perpetrators, especially in close partner relationships is not an easy thing to do. Family aggressors are unwilling to take tests, even if forced to do so by, for instance, the court.

The aim of the research derived also from the necessity to verify the existing data produced by the western authors in the conditions of the Polish economic-cultural reality. The very task seemed very important, because the majority of studies on the characteristic and conditions of violence in family was conducted in the Western Europe or the United States of America. Because of the cultural differences and, above all, economic ones (a weaker material-living support of the family) the risk factors of violence occurrence and its conditions were supposed to shape differently.

In the research conducted, according to the theoretical assumptions, the attempt was made to differentiate the types of violence perpetrators among the group of 325 subjects, on the basis of the profile of selected personality features and temperament. The statistical analysis was made to differentiate the group of perpetrators in terms of individual variables. Finally, four groups of perpetrator types differing from one another as to personality features and temperament were distinguished. Group A included reactively aggressive ones, group B constituted those of low preventive competences, group C was composed of psychopathic-retaliatory cases and group D involved the ones with a big adjustment potential. Each group was characterized by a certain system of features. A characteristic of the very types of violence perpetrators in family was made, taking into con-

sideration, the course and conditions of the process of their socialisation, as well as social, biopsychic and situational conditions of their functioning. Also, the attempt was made to define the risk factors of violence perpetrators in each group differentiated on the basis of the personality profile.

An important research task was to make analyses explaining the causes of violence development in family in the whole group of violence perpetrators. In so doing, the analysis of paths in the explorative version was used. The choice of variables was inspired by the research results reported on in the theoretical part and constituting the basis for the model of the research in question. The results allowed for defining direct and indirect effects combining the variables and make a causal interpretation of the influences between them in the environment of violence acts in family. What was very important was a definition of the mechanisms of physical and psychic violence development in family relations in a particular difficult situation: marriage conflicts, adaptation problems, professional problems as well as economic and living problems.

The results obtained can be regarded important because they constitute a step ahead in understanding the mechanisms conditioning physical and psychic violence in family. Essential findings derived from the analyses conducted concern (1) the empirical analyses explaining violence development from the perspective of violence perpetrators in family (little is known about the mechanisms and motives of aggressor's behaviour); (2) a distinction and characteristic of types of men using violence against women in terms of personality features and temper of the former, and the analyses of the mechanisms of the functioning of violence perpetrators in different life situations; (3) the collection of the first empirical data to be found in the Polish context on risk factors of the occurrence of the level of physical and psychic violence in groups of perpetrator types differentiated on the basis of their personality types; (4) a differentiation of important factors determining violence in family, depending on personality features of violence perpetrator, type of situation, and evaluation of difficult situations by violence perpetrator, and their strategy of dealing with a given situation.

The very work does not exhaust all problems connected with an attempt to answer the question on factors conditioning violence occurrence in family. There are many research areas which, when examined, could allow for deepening the knowledge on the predeterminants of the occurrence of violence acts. These involve searching for the factors shaping script experiences of violence perpetrators and their influence on perception of marriage conflicts and ways of dealing with them, as well as looking for the factors shaping particular personality types of aggressors. The studies on the regulation of violence perpetrator behaviour and their inclination for aggressive behaviours should also refer to the value systems of aggressors. It is also necessary to conduct the research on the specific dynamics of the relationship between the victim and the perpetrator from the perspective of the victim and violence perpetrator.

Danuta Rode

Psychologische Voraussetzungen der Familiengewalt Die Charakteristik der Täter

Zusammenfassung

Das Ziel der vorliegenden Arbeit war, psychologische Voraussetzungen der Familiengewalt aus der Sicht (von der Seite) der Täter zu untersuchen. Es gibt nur wenige Informationen über die Persönlichkeit der Gewaltverursacher und auch über Mechanismen und Motive deren Handlungsweise. Es ist nicht leicht, einen typischen Familienangreifer zu beschreiben, weil sich dieser nur schwer der Einschätzung unterziehen lässt, sogar wenn er dazu durch das Gericht gezwungen wird.

Man wollte auch die Ergebnisse der bisher von westlichen Autoren durchgeführten Untersuchungen mit der polnischen wirtschaftskulturellen Wirklichkeit zusammenstoßen. Das schien sehr wichtig zu sein, denn die meisten Untersuchungen fanden in westeuropäischen Ländern oder in den USA statt. Wegen der kulturellen aber vor allem wirtschaftlichen Unterschiede (schlechtere Lebensbedingungen der polnischen Familie) konnten die Risikofaktoren des Gewaltauftretens und deren Voraussetzungen von denen in westlichen Ländern abweichen.

Aus der 325 Gewaltverursacher zählenden Gruppe wurden besondere Typen aufgrund des Profils von Persönlichkeits- und Temperamenteigenschaften unterschieden. Man bediente sich der statistischen Analyse, dank der die untersuchten Täter hinsichtlich der individuellen Variablen differenziert werden konnten. Letztendlich wurden vier Gruppen der Tätertypen unterschieden: A – reaktiv aggressive, B – mit niedrigen Vorsorgekompetenzen, C – psychopatisch-revanchistische und D – mit hohem Anpassungspotential. Jede von den genannten Gruppen war durch einen bestimmten System von Eigenschaften gekennzeichnet. Man charakterisierte die einzelnen Tätertypen und berücksichtigte dabei den Verlauf und die Umstände ihrer Sozialisierung, wie auch soziale, biopsychische und situative Bedingungen ihres Lebens. Man versuchte auch, für jede der genannten Gruppen die von ihrem Persönlichkeitsprofil abhängenden Risikofaktoren für Gewaltentstehung festzulegen.

Eine wichtige Forschungsaufgabe war, die Ursachen der Familiengewaltentstehung in der ganzen Gruppe der Gewaltverursacher kennenzulernen. Man verwendete dabei die Pfadanalyse zu Forschungszielen. Die einzelnen Variablen waren den Ergebnissen von theoretischen Untersuchungen angepasst. Man bestimmte die die einzelnen Variablen verbindenden indirekten und direkten Effekte und interpretierte die, die körperliche und psychische Gewalt in der Familie begünstigenden Kausalzusammenhänge zwischen ihnen. Es war von großer Bedeutung, den Mechanismus der infolge einer bestimmten Schwersituation (eheliche Konflikte, Anpassungsprobleme, Arbeitsprobleme, finanzielle Probleme, schwere Lebensbedingungen) ausgelösten körperlichen und psychischen Gewalt zu nennen.

Folgende Forschungsergebnisse können als wichtig betrachtet werden: (1) empirische Klarstellung von der Gewaltentstehung seitens der Gewaltverursacher; (2) die Unterscheidung und die Charakteristik von den ihre Partnerinnen mit Gewalt behandelnden Männertypen je nach deren Persönlichkeits- u. Temperamenteigenschaften und die Analyse von den Gewaltmechanismen in verschiedenen Lebenssituationen; (3) erste in Polen empirische Daten über die Risikofaktoren der Gewaltentstehung auf einer bestimmten Ebene; (4) die Unterscheidung von wichtigen Determinanten der Familiengewalt je nach der Persönlichkeit des Täters, der Situation, der von dem Gewaltverursacher ausgeführten Beurteilung von der Schwersituation und dessen Strategie des Zurechtkommens mit der Schwersituation.

Die vorliegende Arbeit berücksichtigt nicht alle die Voraussetzungen der Familiengewalt betreffenden Fragen. Es sind noch viele Forschungsziele geblieben, deren Verwirklichung unser Wissen über die Gewaltmechanismen vertiefen würde. Das sind beispielsweise: die Suche nach den die Gewaltverursacher bildenden Faktoren und deren Einfluss auf die Wahrnehmung der ehelichen Konflikte und auf das Zurechtkommen mit ihnen; die Suche nach den, bestimmte Persönlichkeitstypen der Angreifer bildenden Faktoren; die Neigung der Gewaltverursacher zu aggressiven Taten im Vergleich zu ihrem Wertsystem. Man muss auch die spezifische Dynamik der Wechselbeziehungen zwischen der Opfer und dem Täter aus der Sicht der Gewaltopfer und des Gewaltverursachers untersuchen.

Redaktor: Agnieszka Plutecka
Projektant okładki: Małgorzata Pleśniar
Redaktor techniczny: Barbara Arenhövel
Korektor: Beata Klyta

Copyright © 2010 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-1929-2

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 32,5. Ark. wyd. 37,0. Papier offset.
kl. III, 90 g Cena 56 zł

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego
Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego
Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

